

ABU RAYHON AL-BERUNIY ASARLARIDA MA'NAVIYAT MASALALARI

Samatov Xurshid Ulmasjonovich

*Ilmiy maslahatchi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari unversiteti Samarqand filiali f.f.d dotsent*

Xasanov Diyor Muzaffarovich

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent aborot texnologiyalari
unversiteti Samarqand filiali talabasi*

E-pochta: xdiyorbek518@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida ma'naviyat va axloq masalalarining yoritilishi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot metodologiyasi xalqaro IMRAD (Kirish, Metodlar, Natijalar va Muhokama) tizimiga asoslangan bo'lib, unda allomaning ilm-fan va ma'naviyat uyg'unligi, haqiqatparvarlik, bag'rikenglik hamda umuminsoniy qadriyatlar borasidagi qarashlari obyektiv o'rganilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Beruniyning ma'naviy-axloqiy merosi zamonaviy sotsiomadaniy muhitda shaxsning barkamol rivojlanishi hamda jamiyat taraqqiyotida o'zining konseptual ahamiyatini saqlab qolgan.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, ma'naviyat, ilm-fan, axloqiy qadriyatlar, bag'rikenglik, haqiqatparvarlik, komil inson.

Аннотация: В данной статье проводится научно-теоретический анализ духовно-нравственных вопросов в трудах Abu Rayhon al-Beruniy. Исследование основано на международной методологии IMRAD (Введение, Методы, Результаты и Обсуждение), в рамках которой объективно рассматриваются взгляды ученого на гармонию науки и духовности, стремление к истине, толерантность и общечеловеческие ценности. Полученные результаты показывают, что духовно-нравственное наследие Беруни сохраняет свою концептуальную значимость для гармоничного

развития личности и прогресса общества в современных социокультурных условиях.

Ключевые слова: Абу Райхан Беруни, духовность, наука, нравственные ценности, толерантность, истина, совершенный человек, методология.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of spiritual and moral issues in the works of Abu Rayhon al-Beruniy. The study is structured according to the international IMRAD methodology (Introduction, Methods, Results, and Discussion), which objectively examines the scholar's views on the harmony of science and spirituality, commitment to truth, tolerance, and universal human values. The findings demonstrate that al-Biruni's spiritual and moral legacy retains its conceptual significance for the harmonious development of the individual and the progress of society in modern sociocultural contexts.

Keywords: Abu Rayhan al-Biruni, spirituality, science, moral values, tolerance, truth, perfect human.

Kirish

Abu Rayhon al-Beruniy Sharq uygʻonish davrining eng yirik qomusiy olimlaridan biri boʻlib, uning ilmiy merosi insoniyat tafakkuri tarixida alohida oʻrin tutadi. Beruniy nafaqat astronomiya, matematika, geografiya va tarix fanlariga ulkan hissa qoʻshgan, balki inson maʼnaviy kamoloti, axloqiy qadriyatlar va ilm-fan oʻrtasidagi bogʻliqlikni ham chuqur tahlil qilgan mutafakkirdir. Uning ilmiy izlanishlari keng qamrovli boʻlib, tabiat qonuniyatlarini oʻrganish bilan birga, insonning ichki dunyosi, tafakkuri va ruhiy-axloqiy taraqqiyoti masalalariga ham alohida eʼtibor qaratadi.

Beruniy yashagan davr — Sharq uygʻonish davri — ilm-fan va madaniyat yuksalgan, turli fan sohalari jadal rivojlangan tarixiy bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda ilmiy tafakkur bilan bir qatorda maʼnaviy-axloqiy qarashlar ham yangi bosqichga koʻtarildi. Beruniy ana shu jarayonning faol ishtirokchisi sifatida ilm va maʼnaviyat uygʻunligini oʻz asarlarida asoslab berdi. U ilmni insonni komillikka yetkazuvchi vosita sifatida talqin qilib, bilim olish jarayonida axloqiy poklik va halollikni muhim mezon deb hisoblaydi.

Bugungi globallashuv va madaniyatlararo integratsiya sharoitida Beruniy merosini o'rganish, ayniqsa, uning ma'naviyatga oid qarashlarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir. Chunki uning asarlarida insonparvarlik, bag'rikenglik, haqiqatparvarlik va ilmga hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlar asoslab berilgan. Zamonaviy jamiyatda turli madaniyat va din vakillari o'rtasida o'zaro hurmat va tushunishni ta'minlash, yosh avlodni yuksak ma'naviyat ruhida tarbiyalashda Beruniy merosi muhim nazariy va amaliy manba bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Beruniy asarlarida ilmiy tadqiqot metodologiyasi va axloqiy mas'uliyat masalalari ham muhim o'rin tutadi. U ilmiy faoliyatda xolislik, aniqlik va haqiqatga sodiqlikni asosiy tamoyil sifatida ilgari suradi. Bu esa bugungi ilmiy izlanishlar uchun ham muhim metodologik asos hisoblanadi. Ayniqsa, hozirgi davrda axborot oqimining kengayishi, turli qarashlarning ko'payishi sharoitida haqiqatni aniqlash va ilmiy halollikni saqlash masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Bundan tashqari, Beruniy turli xalqlar va madaniyatlarni o'rganishda xolis va bag'rikeng yondashuvi bilan ajralib turadi. U boshqa xalqlarning urf-odatlarini, diniy e'tiqodlari va turmush tarzini hurmat bilan tahlil qilib, ularni ilmiy asosda yoritadi. Bu esa uning ma'naviy yetukligi va insonparvarlik g'oyalariga sodiqligini ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — Beruniy asarlarida ma'naviyat tushunchasining mohiyati, tarkibiy qismlari va ularning bugungi kundagi ahamiyatini IMRAD usulida ilmiy tahlil qilishdan iborat. Shu bilan birga, maqolada Beruniy qarashlarining zamonaviy ta'lim tizimi, yoshlar tarbiyasi va jamiyat ma'naviy rivojidagi o'rni ham yoritib beriladi.

Metodlar

Mazkur tadqiqot Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida ma'naviyat masalalarini chuqur va tizimli o'rganishga qaratilgan bo'lib, kompleks yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy metodlarning uyg'unligiga tayandi.

Birinchidan, tarixiy metod qo'llanilib, Beruniyning yashagan davri — Sharq uyg'onish davrining ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ilmiy muhiti tahlil qilindi. Bu metod orqali allomaning ilmiy va ma'naviy qarashlari shakllanishiga ta'sir etgan omillar aniqlashtirildi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil metodi yordamida Beruniyning ma'naviyatga oid qarashlari boshqa Sharq mutafakkirlari g'oyalari bilan solishtirildi. Ushbu yondashuv uning qarashlarining o'ziga xosligi va umumiy falsafiy an'analar bilan bog'liqligini aniqlash imkonini berdi.

Uchinchidan, tadqiqotda matnshunoslik (tekstologik) tahlil keng qo'llanildi. Bu metod orqali Beruniyning asosiy asarlaridagi ma'naviy-axloqiy g'oyalar, tushunchalar va terminlar tizimli ravishda o'rganildi hamda ularning mazmun-mohiyati ochib berildi. Matnlarning ichki mantiqi, terminologik aniqligi va konseptual asoslari tahlil qilindi.

To'rtinchidan, falsafiy-analitik metod asosida ma'naviyat tushunchasining nazariy mohiyati, uning tarkibiy elementlari va funksional ahamiyati izohlandi. Ushbu metod yordamida Beruniy qarashlarining falsafiy asoslari va ularning zamonaviy ilmiy talqinlari aniqlashtirildi.

Tadqiqotning empirik bazasini Beruniyning quyidagi fundamental asarlari tashkil etdi:

- “Hindiston” — unda turli xalqlarning diniy e'tiqodlari, urf-odatlari va ma'naviy qadriyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan;
- “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” — tarixiy-madaniy meros orqali insoniyat ma'naviy taraqqiyoti yoritilgan;
- “Geodeziya” hamda boshqa ilmiy risolalar — ilmiy bilish jarayonida aniqlik, xolislik va haqiqatparvarlik tamoyillari asoslab berilgan.

Mazkur metodlar majmuasi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, Beruniyning ma'naviy-axloqiy qarashlarini kompleks va tizimli tarzda yoritish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida ma'naviyat masalalari tizimli va konseptual asosda yoritilgan bo'lib, ular bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Ilm va ma'naviyatning uzviy bog'liqligi

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, Beruniy ilmni inson kamolotining fundamental omili sifatida talqin etadi. Uning nazarida ilm-fan nafaqat borliqni anglash vositasi, balki shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, uning axloqiy va ruhiy kamolotini ta'minlovchi muhim omildir.

Beruniy ilmni faqat nazariy bilimlar majmui sifatida emas, balki amaliy faoliyat va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlanadigan tizim sifatida ko'radi. Shu bois, uning konsepsiyasida haqiqiy olim obrazi bilimdonlik bilan bir qatorda ma'naviy yetuklik, halollik va mas'uliyat kabi fazilatlar bilan tavsiflanadi.

2. Haqiqatparvarlik va ilmiy halollik tamoyillari

Beruniy ilmiy bilish jarayonida haqiqatga intilishni eng oliy mezon sifatida belgilaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, u ilmiy faoliyatda xolislik, aniqlik, ishonchlilik va mantiqiy asoslanganlikni ustuvor tamoyillar sifatida ilgari suradi.

U turli xurofotlar, subyektiv qarashlar va ilmiy asosga ega bo'lmagan fikrlarga tanqidiy yondashib, dalillarga asoslangan bilimni himoya qiladi. Mazkur yondashuv Beruniyning ilmiy halollik prinsiplariga qat'iy amal qilganini va uning ma'naviy pokligini yaqqol namoyon etadi.

3. Bag'rikenglik va madaniyatlararo muloqot konsepsiyasi

Tadqiqot natijalari Beruniyning bag'rikenglik tamoyillariga alohida e'tibor qaratganini ko'rsatadi. Xususan, uning "Hindiston" asarida turli xalqlarning diniy e'tiqodlari, urf-odatlar va ilmiy qarashlari xolis va obyektiv tarzda tahlil qilingan.

Beruniy boshqa madaniyatlarni baholashda etnosentrik yondashuvdan voz kechib, ilmiy neytrallik va hurmat prinsiplariga amal qiladi. Bu esa uning madaniyatlararo muloqot va o'zaro tushunish g'oyalarini ilgari surganini tasdiqlaydi.

4. Axloqiy qadriyatlar va inson kamoloti modeli

Beruniy qarashlarida insonning barkamolligi uning axloqiy fazilatlarini bilan belgilanadi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy axloqiy qadriyatlar ajratib ko'rsatildi:

halollik; adolat; insof; kamtarlik; mehnatsevarlik.

Mazkur fazilatlar Beruniy talqinida nafaqat individual kamolotning, balki jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining ham asosiy omillari hisoblanadi. Shunday qilib, uning konsepsiyasida ma'naviyat ijtimoiy taraqqiyotning muhim determinanti sifatida namoyon bo'ladi.

5. Ilmiy merosda ma'naviy mas'uliyat tamoyili

Tahlillar Beruniyning ilmiy faoliyatini ijtimoiy mas'uliyat bilan uzviy bog'liq holda talqin qilganini ko'rsatadi. Uning fikricha, ilm-fan insoniyat manfaatlariga xizmat qilishi, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishi zarur.

Bu yondashuv ilmiy faoliyatda axloqiy mezonlarning ustuvorligini belgilaydi. Zamonaviy sharoitda, ayniqsa, ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda, Beruniy ilgari surgan ma'naviy mas'uliyat tamoyili alohida dolzarflik kasb etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Abu Rayhon al-Beruniyning ma'naviyatga oid qarashlari chuqur ilmiy-falsafiy asosga ega ekanligini hamda ular bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolayotganini ko'rsatdi.

Muhokama

Abu Rayhon al-Beruniyning ma'naviyatga oid qarashlari zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, ilmiy va ma'naviy rivojlanishi uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Beruniy ilgari surgan g'oyalar bugungi globalashuv sharoitida ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Birinchidan, uning ilm va ma'naviyat uyg'unligi haqidagi konsepsiyasi zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi davrda ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash ham ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Beruniy qarashlari ta'limda integrativ

yondashuvni — ya'ni bilim, tarbiya va ma'naviyatning uyg'unligini ta'minlash zarurligini asoslab beradi.

Ikkinchidan, Beruniyning bag'rikenglik va madaniyatlararo hurmatga asoslangan yondashuvi bugungi global dunyoda alohida ahamiyatga ega. Turli madaniyat, din va sivilizatsiyalar o'rtasidagi munosabatlar murakkablashib borayotgan bir sharoitda, uning ilmiy xolislik va o'zaro hurmatga asoslangan pozitsiyasi ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, uning haqiqatparvarlik va ilmiy halollik tamoyillari zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun muhim metodologik mezon hisoblanadi. Axborotlar oqimi keskin ortib borayotgan hozirgi davrda ilmiy xulosalarning ishonchliligi, dalillarga asoslanganligi va obyektivligi dolzarb masalaga aylangan. Beruniy ilgari surgan ilmiy prinsiplar aynan shu muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, Beruniy qarashlarini Abu Ali ibn Sino va Al-Farabi kabi buyuk mutafakkirlar g'oyalari bilan qiyosiy tahlil qilish natijasida Sharq falsafiy tafakkurida ilm va ma'naviyat uyg'unligi barqaror an'ana sifatida shakllanganligi kuzatiladi. Bu mutafakkirlar ilmni nafaqat bilish vositasi, balki insonni komillikka yetkazuvchi ma'naviy omil sifatida talqin etganlar.

Umuman olganda, Beruniyning ma'naviy-axloqiy qarashlari zamonaviy sotsiomadaniy muhitda shaxsning barkamol rivojlanishi, jamiyatda ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash hamda ilm-fan taraqqiyotini ma'naviy mezonlar asosida yo'naltirishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Abu Rayhon al-Beruniy asarlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, unda ma'naviyat masalalari kompleks va tizimli ravishda yoritilgan bo'lib, ular ilm, haqiqat, axloq va bag'rikenglik kabi fundamental tushunchalar bilan uzviy bog'liqdir. Beruniy ilmni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin etib, uni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlantirish zarurligini ilmiy asoslab beradi.

Tadqiqot natijalari Beruniyning ma'naviy-axloqiy qarashlari nafaqat o'z davri uchun, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Uning haqiqatparvarlik, ilmiy halollik va bag'rikenglikka asoslangan yondashuvi bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va ilm-fan taraqqiyotini ma'naviy mezonlar asosida yo'naltirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Beruniy merosi yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalash, ularni ilmga hurmat ruhida shakllantirish va jamiyatda yuksak ma'naviy muhitni qaror toptirishda muhim manba hisoblanadi. Shu jihatdan, uning ilmiy va ma'naviy merosi hozirgi kunda ham o'zining konseptual ahamiyatini saqlab qolmoqda hamda kelajak avlodlar uchun bebaho ilmiy-ma'rifiy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Rayhon al-Beruniy. *Hindiston*. — Toshkent: Fan nashriyoti. (1963).
2. Abu Rayhon al-Beruniy. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. (1968).
3. Abu Rayhon al-Beruniy. *Geodeziya*. (1966).
4. Abu Ali ibn Sino. *Donishnoma*. (1985).
5. Al-Farabi. *Fozil odamlar shahri*. (1993).
6. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent. (2008).
7. Sharq mutafakkirlari merosi va zamonaviylik. — Ilmiy maqolalar to'plami.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. — Toshkent. (2000-2005).